

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СЕМАНТИКИ, ЛЕКСИКОЛОГІЇ ТА ФРАЗЕОЛОГІЇ

Верьовкін В. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

АНТРОПОМОРФІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ ВІЙНА В МІФОЛОГІЧНІЙ СВІДОМОСТІ ДАВНІХ НАРОДІВ ЄВРОПИ

Статтю присвячено ідентифікації загальних закономірностей і тенденцій процесу антропоморфізації концепту ВІЙНА в міфологічній свідомості давніх народів Європи на основі культурно зумовлених уявлень людини про дійсність.

Ключові слова: концепт ВІЙНА, лінгвокультурологія, антропоморфізація, міф, міфологічна свідомість, концептуальні уявлення, картина світу.

Постановка проблеми в загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із науковими завданнями. На сучасному етапі розвитку когнітивістики став очевидним той факт, що традиційний розгляд мислення як процесу оперування чіткими логічними поняттями не відображає сутності ментальної діяльності людини [11, с. 7]. За Г. Г. Слишкіним, лінгвокультурологічний підхід до вивчення концептів як складних конструктів, що покликані синтезувати наукові пошуки в галузі культури, свідомості та мови, спрямований на узагальнення досягнень лінгвістики, культурології, когнітології та низки інших суміжних із мовознавством дисциплін [там само, с. 8-9]. При цьому формування концепту пропонується визначати як „процес редукції результатів досвідного пізнання дійсності до меж людської пам'яті та їх співвіднесення з раніше засвоєними культурно-ціннісними домінантами, що виражені в релігії, ідеології, мистецтві тощо” [там само, с. 10].

Слід зауважити, що дорелігійне міфологічне мислення, властиве архаїчній людині, має низку відмінностей від раціонального мислення людини сучасної (студії Я. Грімма, М. Мюллера, О. М. Афанасьєва, О. О. Потєбні, Е. Кассієра, Л. Леві-Брюля, К. Леві-Стросса, М. Еліаде,

Б. О. Рибаківа, Я. Е. Голосовкєра, І. М. Дяконова, В'яч. Вс. Іванова, В. М. Топорова та ін.). Дослідження ключових для людини концептів дозволяє зрозуміти принципи інтерпретації людиною навколишньої дійсності. З огляду на те, що «війна в житті античного світу була майже постійним явищем» [9, с. 398], одним із найбільш значущих у концептосфері давньоєвропейських народів можна вважати концепт ВІЙНА. Не буде значним перебільшенням твердження, що цей протилежний мирові особливий стан суспільної реальності сам по собі являє цілий світ, який функціонує за власними законами, визначаючи долі цілих етносів.

Актуальність нашої розвідки зумовлена недостатнім висвітленням та систематизацією в діахронічному аспекті й на широкому мовному матеріалі багатогранної проблеми одухотворення (анімізації) й олюднення (антропоморфізації) концепту ВІЙНА, що належать до найважливіших рис інтерпретації Всесвіту носіями архаїчного (міфологічного) мислення.

Метою статті є ідентифікація загальних закономірностей і тенденцій процесу антропоморфізації концепту ВІЙНА у міфологічній свідомості давніх народів Європи.

Завдання статті:

- 1) визначити теоретико-методологічні засади вивчення антропоморфізації універсальних концептів у контексті сучасної лінгвокультурології;
- 2) проаналізувати останні дослідження та публікації, що їх присвячено проблемі антропоморфізації концептуальних уявлень про війну в міфологічній свідомості архаїчної людини взагалі й давніх греків, римлян, германців та слов'ян зокрема;
- 3) ідентифікувати спільні риси та семантичне наповнення концепту ВІЙНА в свідомості давніх народів Європи й окреслити на цій основі перспективи дальших наукових розвідок.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз новітніх, (зокрема дисертаційних) досліджень засвідчує, що антропоморфізм відносять до основних характеристик міфу [10, с. 56].

Війни в античності не раз виступали предметом дослідження, зокрема й у культурологічному аспекті [3; 13; 15].

Міф є найбільш змістовно та аксіологічно насиченим елементом мовно-концептуальної картини світу. Образ-символ міфологічного тексту апелює до найдавніших універсальних та етноспецифічних

основ світосприйняття, об'єктивуючи значення не профанної, а міфологічної картини світу, не секулярної, а сакральної мови [10, с. 5].

Виклад основного матеріалу. Наукові результати. Уявлення про війну антропоморфізувалися у формі образів *богів* або *богинь війни*, властивих багатьом народам. Так, у давньому Вавилоні війну уособлювали Бел і Мардук, а у стародавніх ірландців богинями війни виступали Бадб, Маха, Морріган тощо.

Більше того, у різноманітних міфологіях доволі часто зображувалися поєдинки між окремими богами і навіть війни між групами богів – такі події найчастіше пов'язувалися зі створенням і впорядкуванням Всесвіту, перетворенням Хаосу на Космос (війна Мардука проти Тіамат у давньовавилонській міфології, війна Зевса з Титанами у давньогрецькій міфології та ін.).

Слід звернути увагу на те, що «основний індоевропейський міф» в інтерпретації В.В. Іванова і В.М. Топорова [7] – це *поєдинок, битва* бога-громовержця і водночас бога-воїна зі змієм.

Ж. Дюезіль [5] запропонував іншу, тричленну концепцію праїндоевропейської міфології, успадкованої багатьма індоевропейськими народами, і в цій концепції боги війни як божественне уособлення соціального прошарку воїнів посідають значне місце поряд із богами жерців і богами землеробів.

Давньогрецьке суспільство класичного періоду (середини I тисячоліття до н.е.) в цілому не було мілітаризованим, за винятком військової держави Спарта (де була штучно законсервована епоха «військової демократії», яку решта державних утворень Греції на той час уже проминула). Так само мирним був і стародавній Крит II тисячоліття до н.е., що засвідчує відсутність укріплень і переважно мирна тематика живопису. Однак Греція «темних віків» (рубежу II і I тисячоліть до н.е.), тобто періоду «військової демократії» – описуване в Гомерових поемах суспільство – було доволі мілітаризованим, як пізніше імперія Александра Македонського і Стародавній Рим.

У стародавній Греції Троянська війна – не тільки найважливіша подія найдавнішої історії, а й основа літочислення. У цій війні олімпійські боги брали участь із обох сторін, не тільки виступаючи покровителями греків або троянців, а й безпосередньо виходячи на поле битви.

Війна персоніфікувалася в уявленні стародавніх греків у багатьох образах. Еніо (давньогрецьк. *Ἐνώ*) була богинею шаленої

війни (Гомер, «Іліада», IV 339), її шанували навіть у такому мирному давньогрецькому місті, як Афіни (див., наприклад: Павсаній, «Опис Еллади», I 8, 5). Існував і споріднений чоловічий образ Еніалія (давньогрецьк. *Ενιάλιος*), якого шанували на стародавньому Криті (він згадується в давньогрецьких написах другої половини II тисячоліття до н.е., виконаних так званим лінійним письмом В, і пізніше у Гомера в описі критського війська під Троєю). У Греції класичного періоду ім'я Еніалія стає епітетом найголовнішого бога війни Ареса (Арея). Еніалія як окреме божество особливо шанували у такій давньогрецькій державі, як Спарта (Плутарх, «Римські питання 111; Павсаній, «Опис Еллади» III 14, 9; 15, 7), звичаї якої відзначались особливою войовничістю як усередині країни (щодо підкорених верств населення), так і на зовнішній арені.

Звертає на себе увагу протиставлення в давньогрецькій міфології і, відповідно, ментальності протиставлення справедливої війни, війни за правилами, уособлюваної Афіною, і підступної, кровожерної війни, уособлюваної Аресом (давньогрецьк. *Άρης*). Диференціація таких уявлень віддзеркалюється вже в «Іліаді» Гомера. Не випадково Афіна і Арес у давньогрецькому епосові виступають суперниками і навіть ворогами, причому Афіна завжди перемагає Ареса (Гомер, «Іліада», V 29–36; 855–867; XXI 392–414), що демонструє воєнну філософію стародавніх греків або, користуючись сучасними термінами, міжнародне гуманітарне право. У Троянській війні Арес виступає на боці переможених троянців, Афіна на боці греків-переможців. Подібна ідея віддзеркалена й у міфі про суперечку між Афіною і Посейдоном (уособленням неконтрольованої морської стихії) про те, хто виступатиме покровителем міста, пізніше названого Афінами: перемогла богиня, і місто отримало назву від її імені. Серед дітей Ареса – Фобос (Страх) і Деймос (Жах), імена й образи яких утілюють морально-психологічну оцінку несправедливої війни.

Афіна бере участь і у війні олімпійських богів із гігантами (гігантомахії), і у Троянській війні. Афіну зображують не тільки покровителькою воїнів (Платон, «Закони» XI 920d-e), а й винахідницею війни як виду людської діяльності (Цицерон, «Про природу богів», III 53).

Уособленням війни як такої у міфології стародавніх греків виступає *Маха* (давньогрецьк. *Μάχη*), ім'я якої буквально означає «війна». Відома і богиня війни *Полемос* (давньогрецьк. *Πόλεμος* –

див.: Арістофан, «Мир», 205). Іншими міфологічними постатями виступають Гісіміна (давньогрецьк. *Ήσιμίνη* «битва»), Андроктасії (давньогрецьк. множина *Ανδροκτασίαι* «чоловіковбивці»), Фони (давньогрецьк. *φόνοι* «вбивці»), яких описує Гесіод у поемі про походження богів «Теогонія». Відомо навіть жіноча персоніфікація військового крику Алала (давньогрецьк. *Αλάλα* – див.: Піндар, «Дифірамби», фрагмент 78).

Окремим персонажем виступає в давньогрецькій міфології Ніка (давньогрецьк. *Νίκη*), ім'я якої означає «перемога». За давньогрецькими міфологічними переказами, Ніка виховувалася разом із Афіною (Діонісій Галікарнаський, «Римські старожитності», I 33, 1), що вказує на тогочасні уявлення про близькість понять «справедлива війна» і «перемога». В Афінах існував храм Ніки (Павсаній, «Опис Еллади», I 22, 4). У давньоримській міфології Ніка має такий відповідник, як Вікторія (латинськ. *Victoria*), ім'я якої має те саме значення.

Давньогрецькому світоглядові відоме й міфологічне уособлення шуму битви *Хомадос* (давньогрецьк. *Ήμαδος*), якого описує Гесіод у поемі «Щит Геракла», а також персоніфікація безладу війни *Кідемос* (давньогрецьк. *Κυδομός*), згадувана не тільки у названій поемі Гесіода, а й у Гомера («Іліада», XVIII 535), і у драмі Арістофана «Мир» (рядок 255). Відповідниками германських валькирій, богинь загибелі у бою, у давньогрецькій міфології виступали Кери (давньогрецьк. множина *Κήρες*, однина *Κήρ*), згадувані Гесіодом («Теогонія», 211), Гігіном (у передмові до його «Міфів»), Цицероном («Про природу богів», III 17).

У стародавньому Римі були відомі бог війни Марс і богиня війни Беллона. У Римі існував храм Беллони (*Templum Bellonae*), згадуваний багатьма давньоримськими авторами (огляд див.: [16]). Римляни шанували і богиню миру *Рах*, ім'я якої буквально означає «мир».

Як бачимо, уже в античному греко-римському суспільстві концепт ВІЙНА виступав значною мірою диференційованим і включав психологічні аспекти, персоніфіковані образами Еніалія й Енію, і моральні чинники, уособлювані образами Ареса й Афінни, а також окреме уявлення про переможну війну, військову перемогу.

Сакральна історія соціуму давніх англосаксів лежить в основі мовно-концептуальної картини світу сучасних англійців і, постійно реактуалізуючись у колективній пам'яті завдяки мові, обумовлює

соціальні та психологічні доміанти етносу. Англійський етноміф глибоко вкорінений у спільний для багатьох північноєвропейських народів корпус герmano-скандинавської міфології. Язичницький міф до виникнення етнічної само ідентифікації зберігав статус єдиного засобу легітимації культурно-соціальної та духовної реальностей [10, с. 5-6]. Зазначені тези є всі підстави віднести й до інших германськомовних соціумів.

М. Еліаде підкреслює справедливість тези Ж. Дюмезіля про те, що «в уявленнях германців війна охоплює і забарвлює всі сфери життя» [14]. За висновком самого М. Еліаде, у традиційних суспільствах (і особливо у стародавніх германців) війна була ритуалом, що спирався на теологію. Уважалося, що битва подібна до жертвоприношення, і переможець, і переможений приносять криваві жертви богам. Воїнів у їхньому шалі прирівнювали до шаманів, уважали за людей у вовчій або ведмежій шкурі (див. нижче про паралелі у слов'ян), і не випадково верховний бог – Вотан у континентальних германців і споріднений із ним Один у північних германців або скандинавів – був водночас богом війни [14]. Військове мистецтво й ідеологія війни стародавніх германців зацікавили ще античних авторів, передусім Тацита («Германія»), і детально досліджені в межах історії й світогляду германських народів Г. Дельбрюком [4].

Давньоскандинавський бог грому і бурі, непереможний у поєдинках, посідав важливе місце у військовій ідеології середньовічних вікінгів. Образ цього божества був багато в чому подібним до давньоіндійського бога грому Індри і давньослов'янського Перуна, і, незважаючи на відмінності назв, ці образи мають індоєвропейські витоки.

Дослідники англосаксонської язичницької міфології в ширшому давньогерманському контексті розглядають, серед іншого, й архетип воїна як універсальний, що належить до макроконцептів у більшості етноміфологічних дискурсів [10, с. 25].

Серед язичницьких божеств Київської Русі особіне місце посідає Перун, якого, перелічуючи богів, нерідко називали першим. Його традиційно вважають богом князівської дружини, оскільки він як бог грому і блискавки, що осимблювалися як Перунові палиці, асоціювався з війною. Ставши великим князем київським, Володимир Красне Сонечко здійснив упорядкування язичницького пантеону, поставивши шість головних ідолів, серед яких «Повість временних

літ» на чільне місце ставить Перуна, біля князівського палацу в Києві, а пізніше, після прийняття християнства, саме ідол Перуна був передусім зганьблений. Міфологічне мислення Київської Русі, персоніфікувавши війну й ототожнивши її з грозою, а також оголосивши Перуна богом князівської військової дружини і головним богом держави, віддзеркалювало важливе значення війни як утвердження економічної, політичної і військової могутності держави не тільки на Русі, а й у Європі в цілому.

Головний бог балтійських слов'ян Світовид також був богом війни.

Закорінені в стародавньому тотемізмі уявлення про воїнів-звірів, подібні до стародавніх германських, існували й у слов'ян, зокрема в Київській Русі, де окремі князі-воїни, як-от билинний Вольга Святославович і літописний полоцький князь Всеслав могли начебто перекидатися на вовків, а пізніше у запорозьких козаків [1; 2; 6; 12]. Міфологічне ототожнення воїнів і звірів відоме й в іранськомовному середовищі [8].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Є підстави зробити висновок про те, що вже в античному греко-римському суспільстві концепт ВІЙНА виступав значною мірою диференційованим і включав психологічні аспекти і моральні чинники, а також окреме уявлення про переможну війну, військову перемогу. Концептуальні уявлення про війну в міфологічній ідеології стародавніх народів не тільки антропоморфізувалися (наслідком чого були численні культу богів війни), а й пов'язувалися з тотемними культурами (що призводило до виникнення уявлень про воїнів-звірів).

Таким чином, як мова, так і міфологія свідчать про те, що персоніфікація війни і воїнів в образах божеств належить до праіндоевропейської давнини і вже в той хронологічно віддалений період доісторії людства відіграла важливу роль в ідеології і мовній картині світу.

Перспективним видається дослідження концепту ВІЙНА на основі діахронічного лінгвістичного підходу в аспекті 1) мовного віддзеркалення концептуальних уявлень про війну в греко-римському, давньослов'янському і давньогерманському культурних просторах і 2) когнітивної інтерпретації етимології найменувань концепту ВІЙНА в сучасних і класичних мовах, що й стане предметом наших дальших розвідок і дозволить зробити важливі теоретичні узагальнення.

Література:

1. Балущок В.Г. Древнеславянские молодежные союзы и обряды инициации / В. Г. Балущок // Этнографическое обозрение. – 1996. – № 3. – С. 92-98.
2. Бондаренко А.О. Культ воіна-звіра в Київській Русі / А. О. Бондаренко // Українознавство. – 2010. – № 2. – С. 209–214.
3. Вэрри Дж. Войны античности от греко-персидских войн до падения Рима / Джон Вэрри ; [пер. с англ. Т. Баракиной и др.]. – М. : Эксмо, 2009. – 230, [2] с. – (Военная история человечества).
4. Дельбрюк Г. История военного искусства в рамках политической истории. – Т. 2: Германцы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ancientrome.ru/publik/delbruck/ivi2-1-2.htm>
5. Дюмезиль Ж. Верховные боги индоевропейцев / Жорж Дюмезиль ; [пер. с франц. Т. Цивьян]. – М. : Наука, 1986. – 240 с.
6. Залізняк Л. Л. Образ воіна-вовка в козацькій міфології // Залізняк Л. Л. Нариси стародавньої історії України / Л. Л. Залізняк. – К.: Абрис, 1994. – С. 151 – 163. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://joanerges.livejournal.com/456527.html>
7. Иванов Вяч.Вс., Топоров В. Н. Индоевропейская мифология // Мифы народов мира : Энциклопедия в 2-х томах. – М., 1980. – Т. 1. – С.527–53.
8. Иванчик А. И. Воины-псы. Мужские союзы и скифские вторжения в Переднюю Азию / А. И. Иванчик // Советская этнография. – 1988. – № 5. – С. 42–43.
9. Радциг С.И. Введение в классическую филологию / Сергей Иванович Радциг. – М.: Изд-во Московского университета, 1965. – 526 с.
10. Слухай А. С. Етнічний міф в образних парадигмах давньоанглійських епіко-міфологічних текстів: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 – германські мови / Анастасія Сергіївна Слухай; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2010. – 275 с.
11. Слышкин Г. Г. От текста к символу. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Геннадий Геннадиевич Слышкин. – М. : Academia, 2000. – 128 с.
12. Фігурний Ю.С. Образ козака-характерника як відгомін індоевропейського культу воіна-звіра / Ю.С. Фігурний // Пам'ять століть. – 1999. – № 4. – С. 57–61.

13. Шустов В.Е. Войны и сражения Древнего мира. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. – 521 с.
14. Элиаде М. Кельты, германцы, фракийцы и геты // Элиаде М. История веры и религиозных идей. – М.: Критерион, 2002. – Т. 2. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/eliad03/txt06.htm>
15. Энглим С. Войны и сражения Древнего мира. 3000 год до н. э. – 500 год до н. э. / Саймон Энглим, Филлис Дж. Джестис, Роб С. Райс и др. – М.: Эксмо, 2007. – 272 с.
16. Aedes et sacellum Bellonae [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Gazetteer/Places/Europe/Italy/Lazio/Roma/Rome/_Texts/PLATOP*/Bellona.html

Верёвкин В. В. Антропоморфизация концепта ВОЙНА в мифологическом сознании древних народов Европы. Статья посвящена идентификации общих закономерностей и тенденций процесса антропоморфизации концепта ВОЙНА в мифологическом сознании древних народов Европы на основе культурно обусловленных представлений человека о действительности.

Ключевые слова: концепт ВОЙНА, лингвокультурология, антропоморфизация, миф, мифологическое сознание, концептуальные представления, картина мира.

Veryovkin V. V. Anthropomorphization of the Concept WAR in Mythological Consciousness of Ancient Peoples of Europe. The article is devoted to identifying general regularities and tendencies of the concept WAR anthropomorphization process in mythological consciousness of ancient peoples of Europe on the basis of culturally determined human notions of reality.

Key words: concept WAR, linguoculturology, anthropomorphization, myth, mythological consciousness, conceptual notions, world view.